

„Nagyságos pusztá”, rideg paraszti lélek és írói megközelítése

(Móricz Komor Ló című novellája alapján)

A pusztán nem beszélnek az emberek. Itt csak hallgatnak. Ritka a szó — írja Móricz Komor Ló című novellájában. Éppen ezért jelzésértéke van annak, ha valaki megszólal, azaz: Mint valami hangütés, ha egy szót szól valaki.

Móricz nemcsak a pusztai emberek életébe enged bepillantani, nemcsak beszédmódjukat ábrázolja pontosan, hanem lélektani hitelességű képet is fest róluk.

1. A kevés beszédű csikósok–pásztorok megszólalásait **egyenes beszéddel**, tömör megfogalmazású, rövid mondatos, sőt többnyire elliptikus **párbeszéddel** adja vissza az író. Ezért elvétve akad függő beszéd a novellában: *Egy bojtár jelenti, hogy elment.* Illetve egy helyen függő kérdésszerű a gondolatformálás: a gondolatjel hiánya miatt nem valódi egyenes beszéd, de nem is tisztán függő a kettőspont és a kérdőjel megléte és a *hogya* elhagyása miatt: *Kérdik a kis csikósbojtárt: miért nem ült be a kocsiba?* Annak, hogy az író az egyenes beszédet részesíti előnyben, nyilván az az oka, hogy ez a realista ábrázolásmód elsődleges hitelesítő eszköze, amely a szereplők gondolkodásának sajátosságait, beszédmódjának nyelvjárásiasságát hűen adja vissza.

Ha a hortobágyi világ egészét elképesztő valódi „sztorit” mesélnék el a pusztaiak, akkor is csak a hírértéket jelentő szavakat vetik oda, de beszédük — meglepő módon — még így is meg van terhelve szóismétléssel. Ez részben az információ-kérés (*Milyen asszony? Békülni? Min?*), részben a csodálkozás (*Jön?*), illetve a bizonygatás miatt van (*Most jön.*):

— *Mi van?*

— *Jön az asszony!*

— *Milyen asszony?*

— *Erszény Andrásné... A Komor Ló felesége...*

Mind megnémulnak. Hihetetlen a szó.

— *Jön?*

— *Jön.*

— *Harminc esztendeje nem vót kinn.*

— *Harmincnégy... Most jön... Meg akar halni, azt mondja: békülni akar az emberrel.*

— *Békülni?*

— *Mer akkor nagyon összevesztek...*

Jancsi is felfigyel.

— *Min?*

— *A Komor Ló akkor még fiatal vót, gazda... Gazdalányt vett... rettentő csúnyát, de rettentő gazdagot...*

Bár a novella párbeszédei mind rövid mondatos kérdések és tömör, sőt hiányos válaszok, de csak egyetlen helyen válik a mondatszerkesztés igazán töredékkessé: az Erszény házaspár találkozásának megörökítésekor. Esztiből, aki nem kívánta tisztázni ártatlanságát, a 34 évig magában hordott titok — amelyet eddig konokul őrzött — csak nehezen szakad fel. Móricz az ő beszédének gyakori ismétléssel terhelt, sok hiánnyal, többszöri tagadással, sokszori nekirugaszkodással formált szaggatott közléseivel érezteti az őszinte, de nehézkesen feltörő vallomások jelleget. De minden szaggatottsága ellenére is jól strukturált szöveg az Eszti vallomása: amely a *nem vót igaz*-tól sokszoros tagadáson át eljut az *igaz vót* zárásig, de a szöveggörnyezet hatására — a főmondat értelme következtében — az utóbbi ugyanúgy a tagadást jelenti: — *Nem vót igaz...csak azt akarom megmondani, míg élek... Nem vót igaz... Csak úgy csináltam, hogy megjesszelek... Harmincnégy esztendeig kibírtam... de már öreg vagyok, nem bírom... nem tudok avval meghalni, András, hogy azt hidd, igaz vót... Alighanem a paraszti szemérmesség miatt hallgatja el a *hűtlenség* szót az öreg asszony, mégis az együtt átélték következtében mindketten erre gondolnak.*

A kiváltó okot is felderítő titok-megvallás affektivitása miatt szintén töredékes, tagolatlan, szót ismétlő és ugyanakkor elliptikus vallomásának következő része is: — *Nóta... a nóta vót... akit a lakodalomba húzattál...*

Az Eszti tettének emocionális motiváló okát feltáró beszéd hű nyelvi tükre az asszony lelki gyöttrődésének, vallomása hitelességének a *hogy*-ok után és előtt széttördelt, sőt közbeékeléses mondatalkotással. Ezzel jeleníti meg Móricz a 34 évig őrzött titok feltárása után az érzelmek felszínre törését: — *Meg akartam mutatni, hogy... nemcsak a gazdagságért... hogy gyűjj eszedre... magamért is vóna, aki szeret... De a má rigen vót... Talán igaz se vót...*

Az öreg csikós érzelmeinek nyelvi kivetülése is érdekes. A 34 évi különélés után a pusztára kilátogató feleségét megtagadó csikós kemény, durva hangon támad a feleségére: — *Mit akarsz... Buja kanca... megcsaltál!...*

Az öreg házaspár párbeszédében a paraszti szükszavúságnak a rövid mondatos szerkesztésen kívüli jellemzőjét, a gyakori elliptikusságot is tapasztalhatjuk:

— *Nem vót igaz (a hűtlenséged)?*

— *Nem vót igaz (a hűtlenségem).*

— *Isten előtt mondod (ezt)?*

— *Isten színe előtt (mondom ezt), András.*

Majd a komor ember meglágyult szívét mutatja, hogy naiv hittel, izgatottságtól fűtötten, de fenyegetően esketi meg a feleségét, akit már becenevén szólít: — *Mer itt lát... A maga szemivel, Eszti... Ott fenn van az égben... Itt levág a nyilával, ha hazudol...*

A novellában ezt követően hihetetlen váltással az öreg számadó hitelt ad a felesége szavainak, és gyóntató paphoz illően felmenti bűne alól: — *Hiszek neked, Eszti... Többet ne vétezzél... Nem túlzás ezt papos gesztusként értelmezni, látszik a feleség reakciójából: Az asszony ráborul a kezére s megcsókolja a kemény kezét.*

Ez után a megbékélést jelző ellágyulás jeleként a Komor Ló — a röviddel azelőtt még feleségét megtagadó, durván minősítő csikós — kedveskedve: birtokos személyjeles formával szólítja meg öreg feleségét: — *No jól van... Hát Eszti... Esztikém... Hát akkor... elmegyünk a vásárba... Érdekes tény az, hogy a — valószínűleg nem szerelmi házasságot kötött — Erszény házaspár tagjai kölcsönösen tegezik egymást. Feltételezhetően ezt Eszti társadalmi helyzete: gazdag leány volta magyarázza. De míg a Komor Ló a kicsi asszonyt becenevén szólítja meg, addig a kis öregasszony kellő tisztelettel Andrásnak nevezi az urát.*

Sárkány számadó és felesége beszélgetéséből a férfi és a nő pusztai értékrendje egyértelműen kiviláglik: a férj tegezi a feleségét, az viszont magázza őt, nem véletlenül *ura* (ÚMTsz.) ő a feleségének:

Az asszony izgatottan várja az urát.

— *Gyűjjik már kend, kész az ebéd(...) Hajja már.*

— *No.*

— *Evvel a jánnyal baj van... Má muszáj megmondani, mer csak ma vagyok itt kenddel(...)*

— *Mit ugatsz?*

A *kend* névmás — *maga* értelmében — a paraszti világban egymás között használt tiszteletteljes megszólítás és megnevezés (ÚMTsz.), és kijár a férjnek, ezért szól így az asszony az urának. Másutt Sárkányné természetes módon *apjuk*-ként (*Hun a Jancsi, apjuk?*) szólítja meg a férjét, hiszen ez a férj szokásos megszólítása a feleség részéről többgyermekes családban (ÚMTsz.: Balmazújváros, Debrecen). — Sárkányné a *hajja* tárgy nélküli tárgyas igealakot használja mondanivalója nyomatékos bevezetésére, amikor az urával beszél, mert a bizalmas viszonyban levő, de rangban magasabban álló személyhez (mert a férj *juram* az!) így szól a parasztember. Máskor ugyanez a forma egy kissé az asszony csodálkozása, megütközése kifejezésére szolgál, a mondandója hangsúlyos lezárására töltelékshóként, a mondat végére vetve (ÚMTsz.), 'ki látott, hallott már ilyet' értelemben: *Nem nyílik annak még szerelem rózsája, hajja.*

A férj feleséget lekezelő magatartásának jele, hogy csak egy pusztá *No*-val buzdítja további beszédre, és durván rosszindulatúnak, illetve fölöslegesen, hiábavalóan beszélőnek minősíti a *beszél* helyett a pejoratív értelmű szinonimájával, az *ugat* ige (ÉrtSz.) használatával.

A pusztai férfiember kevés beszédével, sőt a beszédet helyettesítő metakommunikációjával ellentétben a faluban lakó feleség „bőbeszédűsége”: *Míg az apjok a cserényben elhallgatja a felesége szapora beszédét, s egy-egy fejbőlintással eldönti: ennek s ennek pedig így kell lenni...*

A Sárkány házaspár lányuk sorsa miatti perlekedése élénk, pattogó stílusú:

— *Nem úgy van a.*

— *Hát hogy? ... Te is ellenem vagy?*

— *Én nem vagyok: de a jánynak nem lehet parancsolni. Már nem abba a világba vagyunk... Ő él vele...*

— *Ő él vele? ... hát kivel akar ez élni?*

A jellegzetes magyar paraszti családmodellt is a nyelv tükrében rajzolja élénk Móricz a Sárkány családban. Csak a férjnek van akarata, beleszólása a dolgokba. A családfő joga az intézkedés. A gyermekei sorsát is ő tervezi el: *Juliskát férhe adom. Bundi Péter fiát néztem ki neki. Gazdasszonyt teszek belőle.* Ezek megfellebbezhetetlen, határozott kijelentések. A pusztá függetlenséget biztosító világában maga fölött semmiféle hatalmat el nem ismerő számadó számára elképzelhetetlen az ellenvetés, ezért amikor a felesége a lánya szándékait fogalmazza meg, ellentmondást nem tűrő modorban torkolja le:

— *Nem akar gazdafiúhoz menni, az a baj.*

— *Nem kérdeztem tőlle. Nem tartozik rá. Az az én dógom...*

Jellegzetes az is, ahogy a csikós házaspár beszél a gyerekekről vagy vele. Az anya a lányát *fiam*-nak nevezi, ahogy ez falun szokás. Az apa a köznyelvi *Baj van vele* fordulat helyett a *Baj van azzal*-t mondja. Bár ez grammatikailag helyes alak, de a fia egyfajta lekezelése rejlik benne (mert még nem *ember*, csak gyerek), a személynek inkább kijáró személyes névmás helyett. Ugyanilyen nyilvánvaló a lánygyermek tárgyként kezelésekor is a mutató névmás személyes névmás értékében: ... *hát kivel akar ez élni?*, (mert Juliska soha nem lesz *ember*, csak asszony, de most még csak *jány*). — A novella egy másik helyén a fia figyelmeztetésére, hívására és cselekvésre készítésére Sárkány számadó a dühe és szükszavúsága miatt mindenféle külön magyarázat nélkül a következőképpen kiált a *te* személyes névmással alkotott szerkesztetlen kapcsolattal: — *Heé, te...* A *hé* indulatszó (azaz *heé* variánsban a szövegben) megszólításként járja Debrecenben.

A pusztai hierarchiát is híven tükrözi Móricz a megszólításokban. A parancsoláshoz szokott Sárkány számadó a megszólítás nyomósítására a Debrecen közelében szokásos (ÚMTsz.) *hé* indulatszót iktatja be figyelemkeltés céljából a kérdése elé: — *Hé, a fiam itt van-e?* A megszólított kellő tisztelettel válaszol, hiszen az Alföldön általában idősebb férfiak udvarias — ebben az esetben egy-

oldalú — megszólításaként használják a *kend* névmást a *maga* értelmében: — *Nem láttuk a kend fiát.* — A Komor Lót a bojtárja a parasztgazdát megillető *gazduram* megszólítással (ÚMTsz.) illeti: — *Gazduram, ellik a sárga.* — A saját bojtárja Sárkány számadót visszafojtott dühében is *gazduram*-nak szólítja, noha ő a lefattyúzott: — *Hogy gondolja, gazduram?* — Sárkány a fiát abban a szituációban, amikor a ló ellésénél kell segédkeznie, *csikós*-ként szólítja meg: — *Csikós, el ne hadd magad!* A felszólítás tartalmából is nyilvánvaló, hogy a csikós büszkeséget akarja az apa felpiszkálni a gyerekében, és ezáltal a helytállást kívánja benne erősíteni. — Sajátos az, hogy a csikós gyerek a pusztai értelmiségihez: a tanítóhoz fordul, bizonyára tanácsért, bár végül is csak a szívét önti ki. Úgy tűnik, a népies szóhasználat a tanítóra is átragad, hiszen a „mi baj van?“, „mi a kívánságod“, esetleg „mit akarsz mondani?“ kérdés helyett így szól a fiúhoz: — *Mi kell, fiam?* A *fiam* megszólítás nyilván a fiatal gyerekek szól ebben a szituációban.

A női nem alárendelt helyzetét a pusztai világban a megszólítás is jelzi. Sárkány számadó lánya, Julis így szólítja meg a nagyjából vele egykorú csikósbojtárt: — *Igen, Pista bácsi...*

Móricz köztudottan híven ábrázolta a parasztságot: életformáját, viselkedésmódját, beszédét. Ezért nem hallgatja el a paraszti durvaságot sem a tettekben és a beszédben. A kemény életmódnak, a faragatlanságnak a velejárói a szitkozódások (— *Hát e mi a zisten... Az apád erre arra... A zisten a teremtésedbe... Hogy, ebatta?*) és a sértegetések (*Vagy csikós vagy, vagy kereszties számár.; Nekem itt nem piszkítod be a Hortobágyot.; El ám, ha ilyen kóduš fattyúnak neveltem vón a jányt.*). A düh táplálta káromkodás „cifrázását“, nyomatékosítását „liaison“ (a hangkötés) is jelzi: *a zisten.* (Az ÚMTsz. Hódmezővásárhelyről adatolja.)

Elvétve van írói megjegyzést tartalmazó idéző mondat a novella párbeszédeiben **verbum dicendi**-vel, **sentiendi**-vel vagy **intelligendi**-vel. Ezek egyik része jobbra a beszélő személy megnevezése miatt elengedhetetlen: *hallani az apja hangját; szól rá az apja; kérdik az urak; a feleség megszólal; (Pista) ennyit mond a lánynak; kérdi a bojtár.* Más részük a megszólaló beszédmódjára utal: *rikkantja el magát hetykén Sárkány számadó, s akkurátusan elkanyarítja* (Ezzel a káromkodás sajátos hanglejtését maga az író is jelzi.); *ordítja az öreg; fújja lihegve; kiált a fiának; a lóról lekiált; a számadó felhördül; suttogja szemrehányó hangon; a fiú kiált; rikkant a cigányra.*

Sokszor az idéző mondat nélküli kérdés tartalma ad arról felvilágosítást, hogy ki a kérdező: *Láttátok a fiam? Itt van-e a fiam.(?) Hé, a fiam itt van-e? Nincs itthon a gyerek? Hogy gondolja, gazduram?*

A legtöbb esetben nincs az egyenes idézetet megelőző mondatban mondást kifejező ige. Ezek a megnyilatkozás körülményeire világítanak rá: *Sárkány csikós a háta megett áll.* — *Hát e mi a zisten?; Egyszer csak újra ott az apja mellette.* — *Ma a Hidi vásár napja.; Az apa újra rajta van lóval a fián.* — *Hallod...*

Engem ne kunéroz...; Egy bojtár vágtat elő: — Gazduram, ellik a sárga.; A Komor Ló a gyerekre int: — Vegyétek magatok közé.; Másik bojtár vágtat elő: — Még egy ellett.; Vágtatva jön egy bojtár, leszáll a lóról, s hozzájuk lép: — Nagy nap van.; Jancsi is felfigyel. — Min?; Megdöfik. — Ennek mi baja?; Az újonnan jött legényt megtanítják: — Siratja a biciklijét.; Sárkány számadó elkomorodik: — Baj van avval.; A lány összekapja magát, rebbenve fut anyjához: — Édesanyám.; Ez nem érti a német szót, de tudja, mit kérdenek, s szeretettel simogatja meg a kocsit: — Nekem nem árt.; Az asszony izgatottan várja az urát. — Gyűjlik már kend, kész az ebéd.; De már ekkor a számadó rajta van. — El ám, ha ilyen kóduš fattyúnak neveltem vón a jányt.; A legény szeme megvillan. — Hogy gondolja, gazduram?; Ez is lehajlik a földre, s felvesz egy másik botot. — Így is lehet.; Az asszony szipákol. — Tán a vásárba ment a gyerek.; Mikor már itt van, megáll, egyszerűen, szerényen, öreg bánattal: — András.; Ránéz. S a szeme nagyot lobban... A felesége... — Eszti?; Kendője csücskével törli ömlő könnyeit. — Én vagyok, András.; Az ember megroppan. — Nem vót igaz?; Az ember kinyújtja a kezét: — Hiszek neked, Eszti...; Megnézi a kezét. — No jól van...; Nedves gyöngyök borítják el a szeme golyóját, és kövér cseppekben buggyannak ki a pillái alól. — Elmégy?; A fiú kihajlik a kocsiból: — Jó emberek.; Akkor visszanyomja az ülésbe. — Csak vigyázz... Ezek után a többnyire helyzetet, állapotot jelző mondatok után odakívánkozna egy verbum dicendi, például: Sárkány csikós a háta megett áll, és így szól neki: — Hát e mi a zisten?

2.1. A párbeszéd folyamatos szerepváltást kíván. De a novella néhány pontján a megszólalások „**egyoldalú**” párbeszéddek. Sárkány számadó vak dühe első pillanatában azért, mert a fia nem akar csikós lenni, *Ész nélkül ront rá a lóval, s beletapod a biciklibe*, és tehetetlenségében csak káromkodni tud: *A zisten a teremtésedbe...* Kis idő elteltével a csikós számadó — mérge bár nem csillapodik, de — hangot vált, és racionálisabb megközelítéssel próbálja rábírni fiát a maradásra. Az ő beszéde „**egyoldalú**” párbeszéd, hiszen a fia konok hallgatásba burkolódzik. Az apa először a családi örökségre: a csikós vére hivatkozik. A kevés szavú számadót a családja miatt büszkeség tölti el, ezért nyugodtan, teljes mondatokkal, méltóságteljesen szól, ugyanakkor a meggyőzés szándékától fűtötte szónokká lesz, és mesterien helyezi el a Sárkány név ötszöri ismétlését a hatás-szünetekkel tagolt, fokozást és ellentétet tartalmazó, emocionálisan fűtött beszédeben:

— *Tudsz te csikós lenni!* — *szólt rá az apja. — Sárkány-vér vagy... Sárkány az apád, Sárkány vót a nagyapád, minden fejedfoka Sárkány vót... Szántják a Hortobágyot, fogy a csikós... Vége a dicsőségnek. De egy Sárkánynak mindig helye lesz a Hortobágyon...* (A pásztor-hierachiában ugyanis a csikós áll legfelül, a kanász, juhász, gulyás után.)

A kérések nem kenyeret a számadónak, nehezen hagyják el a szavak a száját, ezért a sok megállás következtében szaggatottá válik a gondolatsora. Mégsem tesz

le arról, hogy Jancsit jobb belátásra bírja. Kérdései a felrázást, a lekiismeret-ébresztést szolgálják. Unszolását befejezetlen, szerkesztetlen mondatai, amelyek ráadásul egymáshoz is lazán kötődnek, élethűen adják vissza. Jelzi ezt az a tény, hogy két szál sajátosan fonódik egybe: az egyik a számadó fiára, a másik a csikósbojtárra vonatkozik, mivel a vele való összehasonlítással akarja az apa a fia büszkeségét felpiszkálni. Vagyis az azonos téma nem az egymást követő mondatokban bukkan fel, hanem szinte kiszámítottan a nem szomszédosakban jelenik meg. Így a szövegmondatok sajátos szemantikai összefüggéstelensége miatt (amelynek jele több helyen is a három pont) is az élőszt tükrözi az öreg számadó beszéde:

— *Erre hagyjam a ménest? ... No, fiam... Tied az. Cibere Pistára?... Mikor te itt vagy? ... Ez nem csikós: kondás a lú mellett...*

Ennek a szövegegységnek az aktuális tagolását a következőképpen lehet ábrázolni:

$$\begin{array}{l} T_1 - R_1 \\ T_2 \\ | \\ T_2 - R_2 \\ T_1 - (R_1) \\ T_2 - R_3 \\ T_1 - R_4 \end{array}$$

A következőkben újabb sikertelen próbálkozás után Sárkány számadó érzelmi húrokat pendít meg: atyai gondoskodását jelzi, majd a csikós dicsőséget csillantja meg a fia szeme előtt. A *szelmes* szóval biblikus, archaikus szépségű vallomás hagyja el az ajkait, jóságos, de határozott családfőként, megfellebbezhetetlen érvényű rövid megállapításokkal rendelkezik lánya jövőjéről. Majd szünettartás után ünnepélyes hangú kijelentést tesz. S mivel sejthető a fia további ellenállása, tréfás felszólítást és megjegyzést hallat. Meglepő, hogy most a legkevésbé szaggatott a beszédstílusa. A meggyőzés kedvéért olyan témába kapaszkodik bele, amely lendületet ad a beszédének:

— *Jancsi fiam, hát nem örül a szíved? ... Te vagy az én szerelmes gyermekem... Juliskát férhe adom. Bundi Péter fiát néztem ki neki. Gazdasszonyt teszek belőle... Csak tégedet tartalak meg magam mellett a csikós dicsőségbe. No, fiam, ne lógasd az orrod, mert a nyakad közé kanyarítok ezzel az ostorral...*

A meg nem szelidült, vad indulatokat konok hallgatással leplező fiút újabb hangulati váltással az apja szapulni kezdi: a becsmérő megszólítás, a szemrehányások sorozata hű tükre az apa feldúlt lelkiállapotának. Kétségkívül az apa nem tud objektív lenni, az előbb még „*szelmes gyermekem*” „*te nyavalyás pondró*” lesz. A grammatikailag nem koherens megszólalás szövegmondatai szemantikailag is lazán kapcsolódnak egymáshoz, a *bicikli* szó előfordulása tartja össze, hiszen a harmadik mondatból is ezt hallgatta el a számadó:

— *Bicikli kell neked, te nyavalyás pondró... Még nem is hajnallik, már a biciklijén ül... Megmondtam: mégse hattál békén...*

Jól érzékeli Sárkány számadó, hogy nem célravezető eszköz a fia becsmérése, ezért ismét hangot vált, az újabb békítési kísérletében az ezt megelőző témát újítja fel: az egész család életében a mai sorsfordító napot hangsúlyozza újabb érvek felsorakoztatásával többnyire teljes szerkezetű mondatokban, amelyek között a három ponttal jelzett hosszú szünetek mintegy lehetőséget adnak mindkét félnek a gondolkodásra:

— *Ma a Hidi vásár napja. Ma kijön anyád. Kihozzák az elemózsiát... Itt lesz Bundi gazda is: elkendőzzük a jányt... Ketten maradunk, fiam... Csikós nép vagyunk... Emeld fel a fejed...*

Az apa végső kétségbeesését jelzi az utolsó próbálkozása: a legöregebb csikós számadóval fenyegetőzik. A grammatikai koherencia hiánya és a szemantikai csekély volta, a szaggatottság mértéke világosan jelzi, hogy a fenyegetés csak végső eszköze a kétségbeesett apának:

— *Hallod... Engem ne kunérozz... Akár veled beszélek, akár a csikóval: viszlek a Komor Lóhoz, az majd rácba szed... Ott majd megtanulod a magyarok istenét...*

Sárkány számadó hatszor próbálkozott érveivel a fiát meggyőzni, nyilván ösztönösen érezte, hogy a személyesség is hatásos módja a ráhatásnak. Ennek sokféle grammatikai eszköze van: először is a néven nevezés (*Jancsi*), négyszer-négyszer szerepel a *fiam* megszólítás és a *te* személyes névmás, illetve az egyes szám második személy az igei személyragból tízszer (*tudsz, vagy 3, lógasd, hattál, emeld, hallod, kunérozz, megtanulod*) és a birtokos személyjelből nyolcszor (*apád, nagyapád, fejedfoka, szíved, orrod, nyakad, anyád, fejed*) értendő oda, egyszer fordul elő az egyes szám második személyű birtokos névmás (*tied*) és háromszor a személyes névmás ragos alakja (*téged, veled, neked*), ezenkívül két igealak implikálja a *téged* tárgyat (*viszlek, ráncba szed*). Apa és fia együvé tartozását jelzi két többes szám első személyű ige (*maradunk, vagyunk*) és az egyes szám első személyű birtokos személyjel (*gyermekem*), illetve a *ketten* forma.

De mindeközben a Jancsi fiú hajthatatlan, megingathatatlan elhatározásában, és bár nem mond nyíltan ellent apjának, akit annál jobban szeret és tisztel, de a hallgatása beszél. Az egyik konok ember portréja a beszédéből, a másiké a hallgatásából rajzolódik ki.

3. Valódi monológ csak egy helyen van a novellában. Akkor, amikor Jancsi az autó mellett álldogál. Először az esőfelhőket látva sopánkodik: — *E még megázik.* Megszólalásában az élő beszédet hitelesíti az író a mutató névmás lerövidített formájával. Majd a német nyelvű autóleírást szemlélve a fiú káromkodásba hajló megállapítással bosszankodik: — *Németül van a fene.* Ezekben az esetekben alighanem az érzelmi feszültség felszabadulásával magyarázható a monologikus beszédforma.

4. Az emberi kommunikációnak nemcsak az egyenes beszéd fajtája árul el sok mindent a megszólalóról, hanem a **szabad függő beszéd** is. Bár ez kissé át-tételesebb az oratio rectánál, de mégis közvetlenebb az oratio obliquához képest. Ez is hű tükre a paraszti gondolkodásnak és beszédmódnak.

Az egyenes és a függő beszéd határán álló közlés szabad függő beszédként jelenik meg. Például a következő mondat nem oratio recta, mert a tipográfiai jelzések közül csak a kettőspont utal rá, nem oratio obliqua, mert hiányzik a *hog*y kötőszó. A style indirect libre jelleget erősíti az affektivitás jeleként az apa véleményét magába sűrítő *fertelmes* jelző: *Megmondta. A gyerek tudja jól, hogy megmondta: ha még egyszer a kezébe meri venni ezt a **fertelmes** biciklit, összetöri.*

Móricz remek plasztikus **portrét** rajzol Erszény Andrásról ebben a novellában. Ennek egyik pontján az írói közlés finoman átcsúszik szabad függő beszédbe, mert a halmozott tagadásos tartalmi ismétlés elárulja azt az emocionális többletet, amely nem sajátja az objektív írói bemutatásnak:

Egy emberi alak áll rendületlenül. Egy vénember, az aggság szakadékan: a legöregebb számadó csikós: Erszény András.

A Komor Ló.

Így híjják a pusztákon. Hosszú egyenes bot van a két tenyere alatt, arra támaszkodik, s nyakába vetve dús karikása, körülkanyarítva vállán, dís.

Szembenéz a kelettel, szemei hunyorítva néznek a végtelenbe.

Harmincnégy esztendő alatt egy reggel nem múlt el, hogy szembe ne nézett volna a nappal: mióta itt van a pusztán. Április negyedikén van a kiverés, október utolján a szítverés. Míg a ménes kinn él, itt áll felette éccakárul éccakára. Egyszer át nem aludta az éjszakát s a hajnalt.

Ha a méneseket szétverik s beteregetik a Város felé, ő akkor is a pusztán marad.

Nem kívánja a szülőhelyét, nem akarja látni a házát, benne az asszonyát. Nem akarja látni a feleségét. Rideg ember.

Harmincnégy esztendő óta.

Az olvasónak meggyőződése: a 34 év óta tartó keménység magyarázatát — bár nincs idézőjelbe téve — az öreg csikós fogalmazza meg. A feleség szolgáltatott ok miatti indulat nem az íróé, hanem a hősé. Viszont a *Rideg ember* konklúzióval az író megint visszavált közlésre.

Hatásos **tablót** fest az író a férfiak uralmáról a pusztán és benne az asszonyok szerepéről:

Asszonyok a pusztán.

A szent hajdanában nőknek a Hortobágyra kimenni tilos volt. Az egész harmincezer holdas mezőt valami száz férfi bírta s élte. (...)

Ma már az asszonyok hozzák ki az elemóziás szekeret. Felülnek Debrecenben vagy Nádudvaron vagy Újvárosban a szekérbe, s ott van a szekérderékban egy hónapra való eledel. Kijönnek egy napra a két lóval, amit értük küldött a gazda, s nem hálnak meg: mikor a nap lemegy, vissza kell indulni. Legkésőbb, ha a kaszácsillag feljön... No, addig még, úgy éjfél tájig, elcicázhatnak odakinn, de akkor el... A pusztát az asszonyok szoknyája nem verheti fel. Mert a pusztai szél is veszedelmes, hanem azért minden viharnál nagyobb kavarodást tud csinálni a fehérnép vasalt alszoknyája.

Az írói közlést megakasztja a *No* indulatszó. Ezzel nyilvánvaló, hogy a három ponttal közrefogott szabadon függő beszédben a közösség hangja szólal meg. Áruklodó jel az *elcicáz* szubjektív vélekedést tükröző, talán eufemisztikus tartalmú tájnyelvi szó is, amely a népnyelvben 'a lányt ölelgeti' (ÚMTsz.) jelentésű. Ez az ige csakis a népi hősök gondolatörébe illik bele. A *style indirect libre*-es szövegmondat befejezetlensége az élő nyelvhez közelíti a megfogalmazást.

A novella szereplőjének a szavát vélheti felfedezni az olvasó az írói közlésbe ékelve a mű több pontján is. Így — szabad függő beszédben — értesülünk Juliska gondolatairól, érzelmeiről a következőképp:

... s vége Sárkány számadó minden álmának, Juliska sorsa egy-két mosoly, s már el van határozva: már az ő élete idekötődik a pusztai csillagaihoz, mert itt egyébrez kötni még a sátor kötelét sem lehet. — Ebben a szövegrészben bár az *el van határozva* határozói igenév még emlékeztet *verbum dicendi*-re, de az *ide* igekötő és az *itt* mutató névmási határozószó kitétele, illetve az okadás jellegzetesen pusztai látásmódot tükröző jellege már a szabad függő beszéd jellemzője.

A novella következő bekezdéséből is Juliska szavait halljuk ki, mert az ő végleges elhatározását, hirtelen jött, de mély érzelmeit érezzük ki az élőbeszédbeli szólás affektív szavaiból (*kettőbe hasíthatják*), amelyek szinte esküvést jelentenek. Sőt olyan szerelmi vallomás rejlik benne, amely egyben választás is a pusztai világ, a pusztai ember és a falusi élet, a falusi gazda között. Itt a szabad függő beszédre formálisan is felhívja a figyelmet és el is különíti az írói közléstől a kettőspont és a gondolatjel:

Van bogánckoró, ezt ad neki Pista, ha más nincs: őt már kettőbe hasíthatják, neki ez a bogánckoró szebb a kiskertek minden bokrétavirágánál — ő már el-fut, s viszi lelkében az égő szerelmet... csak anyja sejtí majd meg a kissetve titkát...

Az anyai megérzés szabad függő beszédben — az írói közlést észrevétlenül felváltva — előre vetítve összegzi a szülői sorsot. Ezt azután újból írói kommentár követi:

Az anyja összeszerzi a kezét, s rettenetes félelemmel néz az emberek után. Az ember felneveli a gyerekeket s íme...

Könny fakad az anyai szemből.

Egyértelmű, hogy az anya érzése fogalmazódik meg abban a mondatban, amelynek befejezetlensége — az *íme* utáni csonkult mondat — az egyenes beszédre vall, de jelen esetben úgy is érthető, hogy az anya magában tépelődik, sopánkodik, hiszen nincs kivel megosztania gondolatait.

Az anyai jóság megtestesítője, Sárkányné aggódását tükröző szabad függő beszéd egyszerre vallomás személyes sorsáról, a „csikós szerelemről”, illetve lánya és Pista bojtár összetartozásáról. Talán a számhatározóval kifejezett fokozás is Sárkányné egyéni tapasztalatát jelzi:

Az anya csüggedten néz. Itt már nincs segítség. Jól tudja magáról. Csikós-bojtár csak egyszer látja a lányt, akit el fog venni. Ritka a már nagyon, ha kétszer, háromszor meg kell nézni, míg elszánja magát... Csikós legény nem udvarol; ha itt az ideje, házasodik, s megvan. — Ennek a belső monológnak a beszédidéző jellegét mutatja az *itt* névmás használata, ráadásul kétszer is. Az *az* helyetti népies *a* a parasztasszony beszédébe illő csonkult forma. A három ponttal jelzett megszakítás (*elszánja magát... a házasságra*) és a hiányos mondat szerkesztés (*megvan a házasságkötés*) is az egyenes beszéd szokásos elhallgatását érzékelteti, mindazt, amit nem kell kifejezni, mert hozzáértjük. Az élőbeszéd eleve sége és az asszony gyors beszéde látszik abban, hogy csak egy helyen van a gondolatait tükröző mondatok között három pont. Ugyanakkor a szabad függő beszéd természete szerint — amely egyszerre idézi fel az első és a harmadik személy nézőpontját — ez írói reflexió is az asszonyra, illetve a szituációra.

Olyan hely is akad a műben, ahol egyetlen szövegmondaton belül olvad össze az írói közlés a kisbojtár emócióit hordozó indulatszós kitöréssel:

A fiú reszketve nézi, ahogy a lú nagy patkója szétzúzza a bicikli finom, há-lóküllős kerekét, szanaszét rúgja a szerszámokat, holmikat, jaj, a rádióknak vége, csak úgy recseg a hajnalban a patkó alatt.

A Sárkány számadó álmait porba döntő gyermeki akaratok természetes módon jelentkeznek belső monológyszerű „kibeszélésben”:

A számadó nem szól. Lovát elővezeti s felveti magát. Megy a vásár felé. Vadul vágat, aztán bandukol. Kalapját szemébe húzza. Egész élete, minden álma elfoszlott. Fia biciklin akar élni, a lánya nem akar gazdáné lenni. Pedig a pusztai életnek vége... Azt ő úgy eltervezte már, hogy a jányt bementi a faluba... Nagygazdánét csinál belőle... Hajh... — Az írói közlésből finom át-tűnéssel — szinte észrevétlenül — jutunk el a csikós számadó gondolatait viszszaadó szabad függő beszédig, hiszen kimaradt a szövegből, de odaértjük: *Kalapját szemébe húzza, (és arra gondol): Egész...* De pontosan ennek a törlése következtében jön létre a szabad függő beszéd. Az erőtől, tettvágytól duzzadó csikós a sorsnak magát megadó rezignáltságának jelei a szaggyatott gondolat-kifejezést szimbolizáló három pontok. De különösen az indulatszós lezárás (*Hajh*) a pusztai ember affektivitásának a jele és nem az írói együttérzése. De a *bementi*

ige is közvetlenül a hős gondolkodását, megnyilatkozását idézi, és ez az írói közlésnél közvetlenebb, elevebb megjelenítést tesz lehetővé. Nyilván a móríci magyarázat nem fogalmazódhatott volna így: *Fia biciklin akar élni*. De pontosan ebben a szuggesztív, de nem szó szerint veendő gondolatban érezhető meg az előszó közvetlensége.

Sárkány számadó morfondírozása szabad függő beszédben észrevétlen követi az írói közlést:

Sárkány számadó ránéz a feleségére. Mi baj vóna. Hát máma mindennel baj van? — Ezek az affektív kérdések a csikós méltatlankodásának a kifejezői. A *vóna* népies és a *ma* bizalmas stílusba illő *máma* alakja teszi életszerűvé, pusztai módon hitelessé ezt a közlést.

A szabad függő beszéd Erszény András és felesége találkozásakor válik igazán funkcióssá és motiválttá, hiszen mindkét öregember visszaemlékezik a 34 évvel azelőtt történetekre, maga elé képzei a lakodalmat, jelenként, most leszátszódó valóságként élük át újból. Amikor a Komor Ló visszaálmódja a lakodalmon történeteket, álmképét akár az ő gondolatának is tarthatnánk, hiszen a feleségére vonatkoztatott statikus tulajdonságokat az ő minősítésének érezzük. Ez a szabad függő beszédbeli emlékkép felváltja az írói előadást. Az így felelevenítetteket azáltal hitelesíti az író, hogy nem ő maga alkot véleményt kívülállóként, hanem mindent a szereplő szubjektív véleményéből tudunk meg. „A múlt drámai feltámasztásában Mórícz utolérhetetlen; ha önmagát és a szereplőit a szabad függő beszéd formulájában egybemoshatta, nyitva állt az út a félbemaradt mondatok, felkiáltások, kérdések, szerkezetlen mondatrészek alkalmazására. Egyúttal az előadás folyamatosságát sem kellett megtörnie az egyenes beszéddel, és részben megőrizhette az írói közlés látszatát” (HERCZEG GYULA, *A modern magyar próza stílusformái*. Bp., 1975. 31):

Mintha álmodnék, látja a lakodalmi táncot, ahol azt a nótát parancsolta:

*Hej, mert nem a nagy szépségét szerettem,
szegény legény, gazdagságot kerestem...*

Látja a kis feleségét, ahogy megtorpan és kihúzza magát. Nem szép, de fiatal s az övé... — A jelen idő az egyidejű történéseket van hivatva jelezni, és ugyanakkor a hiteles „tanú” közvetlenségével láttatja a történést.

De ezenkívül is ez a találkozási jelenet több helyen át van szöve szabad függő beszéddel. Asszony érkezésének hírére a Komor Ló reakciója is ilyen módon fogalmazódik meg, s az öreg mintegy magának teszi fel a kérdést:

A Komor Ló vihar után a ménését szedi rendbe, mikor jönnek jelenteni neki, hogy gyűjjék haza a cserénybe, mert asszony keresi.

Az aggastyán megdöbben. Asszony, ötet?

Meg se mozdul.

A kérdő formán kívül — amely az emocionális többletet érezteti — a tárgyrag népies megkettőzése (*ötet*) is a belső beszédet hitelesíti.

A jelenet másik pontján Erszény András gondolatait vetíti elénk az író az alany és az állítmány transzponálása eredményeként — a szabad függő beszéd sajátosságaként — egyes szám harmadik személyben fogalmazva, és ez így egy kissé az írói magyarázatra emlékeztet, mivel magában az öreg csikós bizonyára így fogalmazna: *Csakugyan nem hallottam.*

Erszény András, csikós számadó meggondolja. Csakugyan nem hallott... Nem is kérdezte, az igaz... De rossz hír szárnyon jár... s nem jött a pusztára az asszonyról semmi szó...

Ha ez lehetséges volna... Hogy hiába vót ez a harmincnégy esztendei keménység... Hej, ez a kutya élet... ez a kutya becsület...

Összességében ez a szövegrészlet a csikós belső vitájának folyamatát, annak érzelmi motiváltságát érzékelteti. Belső vívódásnak, gondolatmenete csapongásának, a hallottakon való meditálásának, esetleg öreges, lassú gondolkodásának vizuális megjelenítése a sok három pont. A nem szabályos mondat szerkesztés: a hiányos konstrukció, a mellékmondat elszakítása a főmondatától az élő nyelv szabálytalan formáira, a köztük levő szünet pedig a hezitálásra enged következtetni. A *Ha ez lehetséges volna...* feltételezéstől morfondírozásában az öreg csikós a gondolatsor következtetésében egyenesen valódi káromkodásba hajló paraszti bosszankodás indulatos nyelvi kifejezéséig jut el.

Erszény Andrásné elszántságának komolyságát szabad függő beszédben megfogalmazott gondolata érzékelteti, amikor — bár az ura megtagadja — ő még sem tágit:

De az asszony csak áll. Ha már kijött, nem válik el...

Móricz kompozíciós művészetét mutatja az a sajátos egyensúly és módszer, ahogy váltogatja az egyenes és a szabad függő beszédet a szereplő gondolatának közlésére.

6. A **metakommunikáció** köztudottan jó kísérője, kiegészítője, helyettesítője az emberi kommunikációnak, ezért jelzi Móricz is több ponton. Például az apai tekintélyérveknek, meggyőzni akarásnak ellenszegülő fiúi magatartásnak konok hallgatás a jele: *A fiú komoran néz maga elé, A fiú nem szelidül, szeme villog, de elfordítja, az apja ne lássa.* — Vagy amikor Sárkány számadó, bár nyakas pusztai ember, de végül mégis áldását adja a fia pályaválasztására, no persze ezt sajátos módon teszi: nem szavakkal, hanem gesztusokkal érzékelteti megbékélését, mintha szégyellné konoksága megenyhülését. Ezt pedig az írói kommentárok közvetítik: *Már nem haragszik. Legyint... Hátat fordít. (...) Kitarja a karját... Megöleli a fiát, aki kihajlik a kocsiból.* És nem véletlenül ekkor vált át az író egyenes beszédre: a fiú itt beszél az apjával először a novella folyamán. Ez jelzi a nagy összeütközések árán megszülető megbékélést: *Édesapám... (...) Jó emberek. Urak. Sofőr leszek.*

Sárkány számadó és a Komor Ló találkozásakor is sajátos „egyoldalú párbeszéd” zajlik le. Sárkány *Apám*-ként szólítja meg a tekintélynek számító Erszény

Andrást — akit annyira becsül, hogy rábizza a fia megregulázását —, de mivel nem vér szerinti rokona, bizonyára násznagya lehetett az öreg, azért jár ki neki ez a megszólítás (ÚMTsz.); megnevezésekor pedig a *kend* névmást használja, amely a nép körében az idős, tisztelt férfit illeti meg (ÚMTsz.): — *Apám, a fiamat hoztam kendnek.* — A Komor Ló az egyetértését, a feladat vállalását csak **metakommunikációval** jelzi: amelyben a szinte fenséges, királyi fejbólintás és a paraszti egyszerűség, a végletes szófukarság fonódik egybe: *A Komor Ló bólint.* — Ezt követő megszólalásában Sárkány csikós sértettségét, lefojtott dühét a hiányos és szerkesztetlen mondatok — három pontokkal jelölt — szünetekkel való széttagolása jelzi látható módon. A jellegzetes csikós gondolkodást hitelesíti itt Móricz azzal, hogy Sárkány a „rontást” látja a ló helyett biciklin járásban, a paraszti nyelvhasználatot pedig az érzelmi okok miatt nyomatéktalanná vált határozatlan névelő elhagyásával (*Apjátul*) és a *létére* helyett a *létire* formával érzékelteti (ennek a novellának a nyelvjárási jellemzőiről már másutt szoltam: MNyj. 33: 113–20):

— *Meg van rontva... Biciklin akar járni... Nem szégyelli magát... Csikós gyerek létire... Kendre bíznam... javítsa meg nekem... Apjátul nem fél.*

Erre Erszény András változatlan reagálását az író változatlan módon jelöli: *A Komor Ló bólint.*

7. Hatásos keretbe foglalja a pusztai ember nyelvhasználatát megjelenítő egyenes beszédet és a gondolatait kivetítő szabad függő beszédet az **írói közlés**. Ennek sajátos fajtái szerint érdemes vizsgálni.

7.1. Talán nem véletlen, hogy a novella több pontján felsejlik az **emberi és az állati világ összefüggése**, párhuzama. Nyilván nem megalapozatlanul érzi bele az olvasó a két csikó születésébe kétféle embertípus próbálkozását, tenniakarását: az egyik csak segítséggel látja meg a napvilágot, a másik önállóan tud új életet kezdeni, önállóan lábra állni:

A csikós kiszabadítja az újszülött csikó lábait a lepelből. (...)

A másik ló magától végezte el a természet isteni munkáját. Fekszik a fűvön, mellette a kiscsikó egészen hullaszerűen s lepelben, mint a hal a hálóban.

A kiscsikó megmozdul s eltépi a leplet.

A kanca a fia után néz.

Van úgy, hogy maga Móricz sejteti is a hasonlóságot az emberi és az állati világ között. Például akkor, amikor rövid időkihagyásokkal hol szép szóval, hol szidással igyekszik Sárkány számadó a fiát eltántorítani attól a szándékától, hogy otthagyja a pusztát. A fia nyilván unja a beszédet, de „helyette” az állat fejezi ki ezt az érzést: *Egy ló beleásít.* — Vagy azt követően, amikor Juliska megvallja anyjának a szerelmét, hirtelen váltással az állatvilág him és nőstény párjainak képét villantja fel az író, majd a pusztai emberének és az állatoknak a párkapcsolataira egyaránt vonatkozó mondattal summáz:

— *Hát hogy lött, szójj.*

— Nem tudom, csak megvan.

Gólya kering a levegőben. Rászáll a párjára.

Mén kerülgeti a kancát, a fejek összenyihognak. Harapva egymást.

A puszta szerelme villanásnyi.

A novella egy másik helyén viszont egyértelműen az állatokéhoz hasonlítja az író az emberek viselkedését, az állatok verekedéséhez a pusztai párbajt:

Azzal a két ember egymásnak esik. Nem nézik, hova hull a bot öregebb vége, helybenhagyják egymást.

Mint két bika a páston.

Egy bika a mezőn legel, felemeli fejét, és elbőgi magát.

A verekedés vége.

A nagy, kormos nyakú bika tovább legel.

Férfiak, röstellik a kapott foltokat. Fújnak, kifújják magukat.

Sajátos itt a móríci szövegszerkesztés: felváltva szól az emberekről és az állatokról.

Az emberi védekező gesztust is az állatvilágból ismert képpel hasonlítja össze az író: *Most ijedten néz az apjára, feláll, s mint a kotlós, testivel védi csibéit.* Az emberi viselkedést, sőt lelki beállítódást is az állattal való összevetéssel jeleníti meg: *Jancsi a bojtárok között hever a szűrőn. Komor, mint egy fiatal bika.*

Az emberi szomorúság kifejezésére is az állatvilágban találja meg a párhuzamot az író: *Jancsi nem nevet. Jancsinak lóg az orra, mint a pulykéé.*

A természeti táj és az állat viselkedését hatásos módon veti össze Mórícz: *A Hortobágy harmincezer holdas háta végigvonaglik. Halk ropogások, mintha a ló ásít, s roppan a csont a pofájában.*

Az emberek és a természeti világ egybekapcsolódása is hasonlaltal történik: *A bojtárok már mind kidőltek, s mint sárgombolyagok dőltek el, ki itt, ki ott, elhullottak a lovak után, és cifraszűrjükbe pakolózva hortyognak édesen.*

Az öreg csikós házaspár kibékülésének tanúja is stílusosan maga a hortobágyi szél. Hatásos gondolatritmus erősíti fel a szél szerepét, illetve a metaforikus megszemélyesítések jelentése a természet együttlérését sugallja: *Szél fújja az asszony fekete szoknyáját... Szél lobogtatja a csikós vásott öreg szűrje szárnyát... A hortobágyi szél játszik velük... Kacag a megvénült gyermekeken....*

Nem lehet véletlen a novella befejezésében sem a két ellentétes emberi sors rávetülése a tájra, amelyben viszont egygyé olvad ez a kettő: a pusztulás és az újjáéledés. Sőt a táj „sokat megélt” múltjának bölcs derűjével tud felülemelkedni az emberi gyarlóságon:

Akkor egyedül táncolnak ketten.

Sárkány csikós, akinek ma befejeződött az élet és a Komor Ló, akinek ma újrászületett az élet.

A Hortobágy alkonyodó éggel nevet.

A Hortobágy ezeréves, milliós éves gyönyörűséggel nevet a gyarlandó emberi fajzaton.

Nagyon szemléletes hasonlatok adódnak **állat és állat** állapotának összevetéséből: *Fekszik a fivőn, mellette a kiscsikó egészen hullaszerűen s lepelben, mint a hal a hálóban.; Gulya rohan a pusztán. A roppant állatok, mint özönvízben az ősfenevadak.*

A rideg pusztán a rideg pásztor benne él a természetben, de mintha nemcsak a természet lenne hatással az ember életére, hanem talán az ember lelki változásait is átvinné a táj. **Az emberi, állati és természeti világ összetartozását** különösen azok a részek szemléltetik, ahol párhuzamot érzünk. Egyértelműnek tetszik ez akkor, amikor Sárkány számadó lelkében vihar dúl — hiszen elszökött a fia a Komor Lótól —, s miközben vágatva keresi a fiát az egész pusztán, ezzel párhuzamosan hatalmas pusztai vihar zajlik, amelyik viszont kihat az állatok magatartására is. Minden felbolydul, minden vágat:

— Hé, a fiam itt van-e?

— Nem láttuk a kend fiát.

Vihar kezdődik. A tűz úgy vonzza a vihart, mintha csak egyik a másik nélkül nem lehetne. Az égen kavarognak a felhők és feketén robognak az égi ménesek. (...) Két ló vágat a falu felé, elszabadulva valami ménesből. Sötét felhők, a lovak megőrültek és szanaszét vágatnak a pusztán. (...) Ménés zúg, utána csikósok.

Sárkány kiáltása itt is, ott is:

— Láttátok a fiamat?

— Nem látta senki sem.

Gulya rohan a pusztán. A roppant állatok, mint özönvízben az ősfenevadak. (...)

Sárkány csikós átvágat a viharon s hazaér.

Amikor Jancsi nemcsak az apja, de minden pusztai fül számára képtelen kijelentést tesz, szinte az egész természet megváltozik, mintha az eddig lefojtott indulatok robbanásszerűen kitörnének:

— Nem leszek csikós.

— Hát mi?

— Sofőr.

Csönd. Mindenki hallgat. A nap árnyéka borul rájuk. A pusztán végigfut az árnyék. A lovak valamitől megvadulnak, s rohanni kezdenek. Nagy rohanás, nagy robaj a pusztán.

7.2. Mintha Móriczra is ráragadna a paraszti, sőt pusztai szűkszávúság, egyrészt alig kommentál, hősei „maguk intézik a sorsukat”, másrészt az ő megszólalásai is rövid mondatosak s időnként ugyanúgy tájnyelvi beszédet idézők, mint szereplőinek a megszólalásai:

A reggel teljes.

(A) *Gulya is felkél fektiből. Tehenek nyújtóznak. A gémeskútnál a pásztor felébred. Vízet kezd húzni.*

A nap a gémeskútra süt, a gémen megtörnek a sugarai. A pásztor vizet iszik a vödörből.

Az író nagyon részletezően, mint aki jól ismeri a pusztai ember mindennapos dolgait, viselkedését, mutatja be — és ezáltal hitelesíti — az emberi cselekvésmozzanatok egymásutánját: *Lám, a kicsi Juliska is a kemény bojtárszívben nagy fordulást mível. Pista, az első bojtár, aki úgy áll a lovak zászlós serényénél, mint egy sétáló kopjafa, szót se szól, csak megnézi Juliskát, aki megáll mellette, míg ő az ostorát fonja. A nehéz karikásostor, harminckét hasiszijból. Rámosolyognak egymásra, s mintha semmi se történt volna, Pista többet fel nem néz, ujjai dolgoznak, más gondja nincs... Vagy talán mintha minden el lenne végezve, a barna ujjak már dolgozhatnak: újra rámosolyognak egymásra, s vége Sárkány számadó minden álmának.*

A novella más helyén is az események előrehaladását az író apró mozzanatokra bontva láttatja:

Lóra veti magát és utána. A két lovas elporzik a pusztán.

Az anyja összeszeszi a kezét, s rettenetes félelemmel néz az emberek után. Az ember felneveli a gyerekeket s ime...

Könny fakad az anyai szemből. Botladozva keresi a lányát, s ott leli a kariást-fonó legény mellett. Ijedten szólítja.

A történetek is elevenek a móríci leírásban:

Egy szénaasztag ég. Nemsokára kigyúl a közelben álló kis tanyai ház is. (...) Ég az asztag. A lovak nyugtalanok a nyári istállóban. Ég a kis ház. A szalma ropogva repül a tetőről. Égő szalmát kavár a szél.

A kemény pásztor gyermeki megszorodását a lélekben történetek kivetítésével mutatja be az író, de úgy, hogy tekintettel van a paraszti szemérmességre, a férfiúi keménységre, vagyis nem azt írja: *sír, könnyezik, csupán körülírja: Soká nézi. A szeme meghomályosodik. Nedves gyöngyök borítják el a szeme golyóját, és kövér cseppekben buggyannak ki a pillái alól.*

A mozgás keltette dinamizmust remekül adja vissza Mórícz verbális stílussal:

A lovak valamitől megvadulnak, s rohanni kezdenek. Nagy rohanás, robaj a pusztán. Bojtárok lóra s utánuk, előzik, térítik, a négyes kúthoz vágatnak, s vizet húznak. A hosszú váluk megtelnek vízzel. A lovak feltorlódnak a válukra s isznak. A vedrek emelkednek, a víz a válukban dagad s elfogy, a lovak, mint az iskolás gyerekek. Jó iskolások.

A helyváltoztatást a legismertebb igéssel fejezi ki Mórícz, mégis hatásos, érzékletes, lüktető és ritmuskeltő az elbeszélése:

Parasztszekerek mennek a pusztán hozzákötött lovakkal. A hidi vásárra mennek.

Egy csikós lovakkal vágat, ez is a vásárra megy.

Jön az elemőzsíás szekér.

Az írói elragadtatás a mindennapos történéseket: a falusi állatok viselkedését jó megfigyelő-képességből eredően szemléletesen és elhithető módon jeleníti meg étellel teli, pezsgő életképben:

A puszta reggele csodálatos világ: az állatok reggele. Tehenek mennek a síkon, egyesével, csoportosan, majd roppant gulyákba olvadnak. Bárányok jönnek, birkák, felbukkannak a kis árokparton s felbégetnek a magasba.

Egy tehén a két méter magas domb csúcsán, mintha égbe szökkenne.

Magyar juhok torlódnak előre, hegyes, csavart szarvúak, hosszú gyapjas bundájuk lebeg. Nem férnek egymástól a roppant pusztán, egymást törik, gyúrnak.

Libák szállanak ki vijjogva, s ellepik a pástot.

Disznók rőfögnek. Túrják a talajt.

Megelevenedik a puszta.

Móricz stílusa hozzáidomul a novellája tárgyához. Nincs benne semmi meszterkéltség, hiszen parasztivadék az író is. Ugyanakkor költői vénával megáldott alkotó, aki megkapóan, mesterien szép tájbrázolást fest a pusztai hajnalról a novella legelső mondataival egyszerre realistán és szürrealista képben:

Hajnalodik.

A Hortobágy harmincezer holdas háta végigvonaglik. Halk ropogások, mintha a ló ásít, s roppan a csont a pofájában. Puha párák szakadnak fel, s foszladozva szállnak szanaszét.

A ménes fölemeli a fejét a földről, s a halványuló csillagok felé nyert.

A szómondatos felütés után egymásba kapcsolódó metaforák (a Hortobágy háta; a háta végigvonaglik) teremtik meg a hangulati aláfestést. A tájbrázolás hangutánzással egybefonódó szemléletes hasonlattal folytatódik. Majd a folytatás finom, szinte légies költőisége a p-s és sz-es alliterációk és a sziszegők dominanciájának köszönhető.

Az írói leírás tehát sohasem igazán objektív, de egy helyen egy váratlan felszólítás egyértelműen szubjektívvé változtatja a bemutatást, a hangnemet, mert ezzel az író mintegy kiszól az olvasóhoz a figyelemkeltés szándékával: *A kisbojtár a cserény megett, a reggeledő világosságnál valamit fabrikál. Nézd csak, bicikli.*

A hidi vásár hang- és emberkavalkádját, hangulatát, sokszínűségét expresszionista képben festi meg Móricz. Az apró montázsok mozgalmasságot sugároznak az erőteljes cselekvést vagy történést kifejező igék hatására: *kavarog, alkuszna, verik, hajtanak, fújja.* A nyüzsgést egyszerre adja vissza az író nominális és verbális stílussal. A névszóival a tárgyak összezsúfolódását (*Rezesbanda. Parasztszekér, hozzákötött lovakkal.*), az igeivel a pusztaiak sürgését-forgását (*Vásárosok alkuszna. Paroláznak.*). Az izolált szavak képzetkeltő erejűek, jelzésértékűek egy-egy vásári tárgy megnevezésével: *Ringlispil.* A jól formált szövegmondatok közé ékelt expresszionista tagolatlan, szerkesztetlen mondatok

mintha maguk is a rendezetlenül torlódó tárgy-, állat- és embertömeget jelenítenék meg: *Falovak, rajta csikósbojtárok*. Egyes szavak és egyben motívumok variált ismétlése vagy rokon értelmű szóval való megnevezése ritmust keltő hatású, amely a szabad vers formába tördelt sorokban a vásári nagytotál apró képekre bomlását szuggerálja:

Vásárosok alkusznak. — *Rongyoscsizmás pásztorok alkusznak a jócsizmás vevőkkel.*

Egy juhnyáját hajtanak át a kőhídon. — *Teheneket hajtanak át a hídon.* — *Szekereket, lovakat hajtanak át a hídon.* — *Rengeteg marhát hajtanak át a kőhídon.*

Verik a bilyeget az eladott birkákra. — *Sütik a bilyeget a marhák szarvára.*

Réztrombiták. — *Rezesbanda.* — *Egy trombitás szakadásig fújja.* — *Egy trombitás, két trombitás, rezesbanda.*

Ringlispil. — *A forgató gyerekek a körhintán.*

Paraszszekér, hozzákötött lovakkal. — *Szekerek, lovak.*

Nem ok nélkül állapítja meg a vásári nagytotálról Móricz: *A híd a középpont a Hortobágy megfoghatatlan végtelenségében*. Hiszen ez a kulcsmotívuma ennek az egységnek.

A látványt a vásár expresszív képei adják, a hanghatást pedig a harsány, fül-sértő vásári zenét idéző zeneszerszámok:

A hidi vásár kavarog.

Ringlispil. Falovak, rajta csikósbojtárok. Réztrombiták.

Vásárosok alkusznak. Paroláznak.

Verik a bilyeget az eladott birkákra.

Rongyoscsizmás pásztorok alkusznak a jócsizmás vevőkkel.

Sütik a bilyeget a marhák szarvára. Füstöl a szaru.

A forgató gyerekek a körhintán.

Egy juhnyáját hajtanak át a kőhídon.

Rezesbanda.

Paraszszekér, hozzákötött lovakkal.

Egy trombitás szakadásig fújja.

Teheneket hajtanak át a hídon.

A cintányér.

Szekereket, lovakat hajtanak át a hídon. A híd a középpont a Hortobágy megfoghatatlan végtelenségében.

Nagydob, nagydobos.

Rengeteg marhát hajtanak át a kőhídon.

Egy trombitás, két trombitás, rezesbanda. Szekerek, lovak.

Nem sorolom Móricznak ezt a novelláját a legsikeresebb írásai közé. Jó közepes filmnovella, ennek minden hátrányával és előnyével. A többször előforduló jelentős váltásokat, indokolatlan lelki-érzelmi fordulatokat, a hely és idő

némelykor szükségtelennek tűnő ugrásait a film — amelynek érzelmi-hangulati egynemű közege a szervező ereje — jól elbírja. A hagyományos értelemben vett novella aligha. Hírét ez az alkotás a belőle készült filmnek köszönheti. Nyelvileg viszont érdekes, értékes ez a szöveg. A Hortobágy mellékén használt népi-pásztori beszédet többnyire következetesen használja Móricz, és éppen a nyelvi jellemzéssel állít mintegy nyelvi emléket e táj embereinek.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA